

útját nagy szeretettel rajzolja meg a *Komját Aladár helye irodalmunk fejlődésében* című akadémiai székfoglaló előadásában. E tanulmány adatgazdagságára jellemző, hogy még Komját nagy gondossággal készült *Össze-gyűjtött műveit* is kiegészíti (a *Floridsdorj* egy valóban megragadó részletével). Finom elemzések sorával mutatja be Komját sajátos, az expresszionizmuson nevelkedett, a kifejezés hallatlan tömörségére törekvő formanyelvét, szoros belső logikával, igen erős gondolati koncentrációval épített verskompozícióit, jellegzetes képrendszerét. Verselemzései meggyőzően bizonyítják, hogy már a húszas évek derekától mindinkább felváltja a kiáltásokba és jelszavas sorokba sűrített verseket Komját költészetében a balladás, sokszor drámai párbeszéd-del telített versforma. S itt érdekes, további új kutatásokra ösztönöz Waldapfel azon fejtegetése, melyben a húszas évek szocialista költészetének a ballada irányába történő megújulásáról ír. Elgondolkasztató a tanulmánynak az a tétele is, hogy Komját Aladár ismerte József Attila némely versét, s főként, hogy József Attila olvashatta Komját egyik-másik költeményét. E kérdésben azonban — mint ahogy több más részlet-kérdésben is — még további kutatások szükségesek.

Mintegy e tanulmány kiegészítésének tűnik az esztendővel utóbb keletkezett, *Komját Aladár születésének hetvenedik évfordulóján* című emlékezés, mely a költő utolsó élet-éveiben született verseit elemzi hasonló gondossággal. S itt helyénvaló rámutatni, hogy érzelmvilága gazdagodásáról tanúskodnak e versek, miként *A lélek mérnökeihez* című ars poeticájában is az élet teljességének magába fogadását, a világ ellentmondásainak lehető teljes átélését és lírai ábrázolását tartja költői feladatának; s hogy ebben az időszakban kerül előtérbe a költőnél „a nemzeti formához való visszatérés szándéka” is, e formának eddigi köl-

tői útja eredményeivel való egyeztetése által. Hogy mindez mennyire összefügg a világban végbemenő nagy változásokkal, s mindenekelőtt azzal, hogy a népfront-politika kerül a kommunista pártmunka középpontjába, ma már nyilvánvaló. Rá kell azonban mutatnunk, hogy korai halála következtében Komját Aladár nem tudta ezt az ars poeticáját valóságossá érelni: *A lélek mérnökeihez* — néhány más ekkori nagy versével együtt — költészete záróakkordja maradt, s nem vált egy új szakaszának nyitányává. Ezért nem érezzük egészen megnyugtatónak, ahogyan Waldapfel József Komját Aladár helyét irodalmunk fejlődésében kijelöli. Komját Aladár példamutató életet élt, költészete kimagasló jelentőségű, életművét azonban még tovább kell elemeznünk, s főleg a korszak többi nagy alkotóival sokszempontúan összemérnünk, míg XX. századi irodalmunk fejlődésében valóságos helyét kijelölhetjük.

A Komját életművét nagy felkészültséggel elemző írások, s a széleskörű kutatásokon nyugvó Gorkij-portrék, kiegészülve a kötetnek a XX. századi irodalom köréből vett többi kisebb-nagyobb írásművével — és itt az *Alexej Tolsztojról* készített portré-vázlatot, a *Kis írások József Attiláról* című ismeretetőt, a német olvasóközönség számára írt *A „Hamburg Októbere” költője* című írást, valamint a *Bölni György* tanulmányairól és a *Hevesi Gyula* könyvéről írt szép bírálatokat emelnék ki elsősorban —, jól érzékel-tetik Waldapfel József oeuvre-jének jelenté-keny kiterjedésedését. Mint ahogy erre mutat a kötetet befejező két igen érdekes színikritika, illetve vitaindító előadás is. A tanulmány-kötet stílusára a gondolatok félreérthetetlenül pontos megfogalmazása, a használt fogalmak világossága, egyértelműsége jellemző, ami külön is tanulságot szolgál mindannyi-unk számára.

József Farkas

MÁTRAI LÁSZLÓ: GONDOLAT ÉS SZABADSÁG

Bp. 1961. Magvető K. 343 l.

Mátrai László tanulmánykötete filozófiatörténeti tárgyú; ámde a filozófiatörténet — mint írja — már maga is filozófia: így Mátrai a marxista filozófus szigorával vállalkozik arra, hogy a filozófia alapkérdését, idealizmus és materializmus harcát történelmileg kötött életművekben, filozófiai kategóriák genezisében, gondolat és szabadság egymástól elválaszthatatlan fejlődésében vizsgálja meg. A különböző mértékben eredeti kutatásokon alapuló s nem is egyformán elmélyült dolgozatok — népszerűsítő rádió-

előadások és súlyos értekezések —, tehát éppen a szemléletmód egysége, a tendencia s a módszer következetessége révén szinteződnek, kerülnek egy koncepció zárt foglatába. Első öröme az olvasónak éppen ez: amivel éppenséggel nem kényeztetik, most magas színvonalú marxista filozófiai és filozófiatörténeti tanulmány-sorozatot tart a kezében. Másik, nem kisebb hasznot húz abból, hogy a szerző — mert a filozófiai tartalmakon túl azoknak ideológiai funkcióját is tudatosan méri fel — a politikai s az

irodalmi tudatformák területére is átlép, s így az irodalomtörténésznek mindenesetre számos elvi és módszertani tanulsággal szolgál. Nem feladatunk a filozófiatörténész eredményeiről beszélnünk, lehetetlen azonban nem érintenünk néhány olyan elvi tételt, mely irodalomtörténeti jellegű írásai- ban is érvényesül, s ugyanakkor a tudomány- történet művelőjét általában is érdekelheti.

„Az anyag szerkezetének atomista fel- fogása a 17. századi magyarországi filozó- fiában” című, alapos értekezésének bevezető- jében — s nem véletlen, hogy éppen itt, az eredeti kutatómunka eredményeit hitelesít- ően — Mátrai határozottan szembefor- dul a polgári filozófiatörténet „tantörté- neti” felfogásával és módszerével. Finoman s nemcsak a filozófiatörténetre jellemzően mondja ki, hogy amikor a polgári történe- szek csupán a legnagyobb filozófusok leg- jellegzetesebb tanításait tekintik mérvadó- nak egy-egy korra nézve, „olyan fiktív filozófiatörténetet konstruálnak, mely a tény- leges történelemhez képest (és benne a kor- tényleges filozófiai életéhez képest) legalább ötven esztendővel „siet”, vagyis egy későbbi történelmi-társadalmi helyzetre nézve lesz- ténylegesen jellemző. Ezzel persze éppen az- vész el a filozófia tényleges történetéből, ami számunkra a legfontosabb: nevezetesen az a különbség, feszültség és küzdelem, ami fennállt a kor hivatalos filozófiája és a nagy filozófusok tanai között” (182. l.). Mátrai nem is úgy mutatja be a filozófiai gondol- tot, ahogyan az a maga pusztán logikai- eszmei súlyánál fogva érvényesülne, „sza- badon” s — történetietlenül, hanem komo- lyan számbaveszi a történelmi időben, társa- dalmi szerkezetből, termelőerők és termelési viszonyok ellentmondásaitól kondicionált- súlyos küzdelmeket az eszmék körül.

Egy másik, megint nemcsak az irodalom területén érvényesülő elvi tétele a haladó filozófiai hagyományok kutatásával kapcsola- tos. A költői, tudósi, politikusi nézeteket nem szabad pusztán filozófiai tartalmuk szerint elbírálni, „ez esetben a materializmus érték- mérceje oly magas követelmény, mely az- Elbától keletre lakó népek történetében — a XVIII. században — teljességgel alkal- mazhatatlan”. Itt „az írott művek és vallott nézetek filozófiai tartalmán túl azoknak ideo- lógiai funkcióját” kell felmérni, „mert itt a kettő sokkalta kevésbé „fedi” egymást, mint a „szabályos” fejlődés tükrözöttje- ként létrejött klasszikus filozófiák történeté- nek esetében” (240. l.).

Egy harmadik, megint általánosítható tételle így hangzik: „a nálunknál fejlettebb társadalmi-gazdasági alapon létrejött haladó eszmék átvétele mindig magában rejtette a magyar viszonyokkal való szembekerülés- nek, elmélet és gyakorlat elszakadásának

veszélyét.” Igen találoan bizonyítja is e té- telének igazát Apáczai Csere, Bessenyei, Csokonai és Martinovics eszméivel, ill. esz- méinek sorsával.

Nem kevés ilyen elvi — de módszertani- lag is gyümölcsöző — tételt idézhetnek még, pl. a nemzeti filozófiatörténet nemzet- közű jelentőségéről, vagy az antiklerikális és ateista propaganda irányairól. Elég azonban ennyi is, hogy lássuk: Mátrai spekulatívítása, az általánosítás iránti nagy érzéke nem szakad el a történelmi feltételek közt születő konkré- tumok, eszmék és művek, ideológiai harcok vizsgálatától.

A tanulmányíró nem egy szép dolgozatá- val — a kötet többségével — igazolja ezt az elvi szilárdságot és ereditiséget meg módszert- ani biztonságot, mely néhol, súlyosan latba- eső ítéletalkotás esetén is, valami virtuóz szellemességgel hatja át különben lapidáris stílusát. Elsősorban az anyag szerkezetének atomista felfogásáról szóló — említett — tanulmányára gondolunk, melynek nehéz tárgyát ily árnyaltan, vallás, filozófia és ter- mésztudomány ütközéseinek ily differen- ciált képében más valaki aligha tudta volna kidolgozni. Sajnáltnok, ha ez a „fejleszt” — mint Mátrai pályájának nem egy komoly kezdeményével történt — elszigetelődnék s magában maradna, ha nem folytatódna Bessenyei, majd Kőlcsey atomisztikájának stúdiumával. — Itt említhetnők a Martinovics *Filozófiai emlékiratairól* szóló kitérő tanulmányt is, mely szerintünk a legigazabb feleletet adja a Martinovics „kalandor- ság”-ával kapcsolatban feltehető kérdésekre (223—4. l.). Csak azt hiányoljuk, hogy Martinovics filozófiai álláspontjának kifejtése közben — éppen mikor a „force vitale” értelmezésére kerül sor — Mátrai nem né- zett körül Martinovics elvbarátai között: Verseghy felfogása pl. nagyon közel áll ehhez a martinovicsi életerőfogalomhoz (A teremtről, 1791).

Közelebb kell vizsgálnunk azokat a tanulmányokat, melyek szorosabban iroda- lomtörténeti tárgyúak. Igaz ugyan, hogy a határokat nem vonhatjuk meg mereven — a 17. századi atomisztikáról szóló értekezés a régi magyar irodalomnak is tárgyát képező művekről és írókról szól. Így van irodalom- történeti érdeke a felvilágosodás kori haladó filozófiai hagyományokat vizsgáló tanul- mánynak is. A szerző ezt — túlzott önkriti- kával — „durva vázlat”-nak nevezi (152. l.). Annyi kétségtelen, hogy vázlatossága nem válik előnyére. A nemzeti függetlenség esz- méjének „vonalát”, „szinképet” a következő „konceptiókra”, „ideológiák”-ra bontja: abszolut monarchia, felvilágosult abszolutiz- mus, független magyar monarchia, polgári köztársaság. A haladó társadalmi gondolat- nak „szinképében” a következő „szakaszo-

kat” különbözteti meg: ortodox katolicizmus, klerikális protestantizmus, antiklerikális katolicizmus, antiklerikális protestantizmus, deizmus, materializmus és ateizmus. Kétségtelen Mátrai törekvése a fiktív ideológiai történeti konstrukció elkerülésére, s törekvése nem is eredménytelen. Felosztása azonban — melyet példákkal nem bizonyít — erősen absztrakt, csak az eszmei fokozatok közti párhuzamosság és kereszteződés általános megállapításával enyhül a tételek merevsége. Számos íróat lehetne említeni, aki egyik irányba sem állítható be teljesen, arról nem is beszélve, hogy a katolicizmusnak és a protestantizmusnak a „klerikális” vagy az „antiklerikális” jelzővel való ellátása inkább logikai művelet eredménye, mely okosan figyelmeztet a bomlás tartalmára, de homogén irányok megállapítására kevésbé alkalmas. S nehéz egyetérteni azzal, hogy a magyar felvilágosodás 1795-tel véget ér; mert ahol a forradalmárok nyakazták le a királyt, ott a felvilágosodás betölthette történelmi hivatását — ahol azonban fordítva történt, mint minálunk is, ott a felvilágosodás eszméinek továbbra is fennmaradt a történelmi funkcióink. Kazinczynak, korának s munkatársainak eszméi — felvilágosult eszmék. A választos dolgozat tehát kétségtelenül problémaérzékeny, gondolatébresztő írásmű, de lényegében nem visz tovább Kató István és Waldapfel József idevágó, tényanyagban gazdagabb tanulmányainál.

Újszerűbb s nem kevésbé gondolatébresztő „A „doktrinerek”, a marxizmus első magyarországi ellenfelei” című, részben irodalomtörténeti vonatkozású dolgozat. Nem kívánunk részletkérdésekben vitakozni a szerzővel (nem hisszük pl., hogy Kemény „a filozófiában teljesen járatlan” lett volna), annál inkább nem, mivel egyetértünk az egyes írókról adott elvi ítéletével. Csak azt kifogásoljuk, hogy többnyire oly hivatkozások alapján, melyek íróinkat (Keményt, Lukács Móricot) az 1840-es évek Engelséhez vagy az akkori szocialista eszmékhez

állítják negatív viszonyba, a szerző azt a nagyon sokatmondó következtetést vonja le (s teszi a dolgozat címébe is), hogy e magyar írók a marxizmus első magyarországi ellenfelei. Erre a vékony szála redukálni a szóban forgó írói művek értékelését s ugyanakkor *ennyi tény* alapján máris marxizmusnak láttatni azt, amit ők elutasítottak, bizonyára túlzó általánosítás.

E kisebb-nagyobb tévedések akkor tűnnek fel — néhány tanulmányban —, mikor a szerző enged a spekulatívítás csábításának. Az egyensúly vagy inkább tökéletes összhang az általánosítás és a konkrétság között mégis jellemzőbb rá. Hadd említsük itt egyik legszebb dolgozatát, az irodalomtörténesznek oly tanulságos esszéjét Bessenyei és Csokonai materializmusáról. Ha valamit sajnálunk, az csak a Csokonairól szóló résznek vázlatossága; tudjuk, hogy Mátraiak, a nagy érzékenyséű esztétának ennél lényegesen több mondanivalója volna arról, hogyan válik a materialista eszme igaz költészetté Csokonai lírájában. Hogy Bessenyei-kutatásunkat az *értelemnek keresése* elemzésével s értékelésével lényegesen továbbvitte, az kétségtelen.

Kevés oly rangos tanulmánykötetet ismerünk az utóbbi évek terméséből, mint amilyen a Mátraié. Konceptiójánál fogva magas színvonalú könyv, és sok elvi és módszertani ismeretével szolgál az irodalomtörténesznek is. Apró tárgyi gondatlanságai (egyszer Julio Cesare Vaninit ír, másszor Lucilio Vaninit, ami a Lucilio (Giulio Cesare) Vaninival nem ismerős olvasót erősen zavarhatja; kétféle évszámot közöl a *Filozófiai emlékiratok* megjelenéséről stb.) nem feltűnőek. Stílusának erejében, egyszerre világos és tömör kifejezésének eleganciájában a marxista gondolat, a forradalmár elviségű mondanivaló elevenítette újjá az esszé régi mesterének jó tulajdonságait. Örülünk, ha Mátrai László e kötete további, hozzá méltó nagy vállalkozások bevezetője volna.

Szaunder József

A RENAISSANCE MAGYARORSZÁGON

Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Kardos Tibor. Bp. 1961. Szépirodalmi K. 686 l. (Magyar Klasszikusok.)

Egy évtizede annak, hogy a *Magyar Klasszikusok* c. sorozat rendszeresen megjelenik. Amennyire érthető, hogy ez alatt az idő alatt a magyar irodalomnak számos kiváló íróját kellett helyes megvilágításba helyezni, s nem kevésbé számos jelentős képviselőjét valóságos felfedezni, épp annyira sajnálatos, hogy a régi magyar irodalomnak Balassi Bálintot megelőző korszaká-

ból csak most, a *Magyar Klasszikusok* befejezése időszakában jelenhetett meg egy kötetre való válogatás.

Tudjuk, hogy ez a sorrendiség nem jelent semmiféle értékrendet, de nemcsak ezért, egyébként sem akarunk ezúttal a sorozat egészének szerkesztési elveivel foglalkozni. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyar irodalomtörténet keresztmetszetét nehezen